

EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA MAKTABNING O'RN

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17529800>

Nargiza Xalliyeva Ismailovna

*O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi ixtisoslashtirilgan maktab-internatining Oliy toifali biologiya fani o'qituvchisi, Xalq ta'limi a'lochisi,
Elektron pochta: nargizaismailovna8@gmail.uz*

ANNOTATSIYA. *Ushbu maqola maktab ta'lim muassasalarida ekologik madaniyatni shakllantirish jarayonida maktabning roli, usullari hamda pedagogik va tashkiliy jihatlari tahlil etilgan. Mazkur tadqiqotning maqsadi — maktabning ekologik tarbiya tizimida tutgan o'rnini aniqlash va samarali faoliyatni tashkil etish bo'yicha takliflar ishlab chiqish. Metodologiya sifatida adabiyotlar sharhi, pedagogik kuzatuv va maktab ichidagi ekologik loyihalar tadqiq qilindi. Natijalar o'quvchilarning ekologik ongida ijobiy o'zgarishlar ekanligini ko'rsatdi, shuningdek maktab muhitida ekologik faollikni oshirishning samarali mexanizmlari aniqlandi. Xulosa va tavsiyalar maktab pedagoglari va ta'lim boshqaruvi organlari uchun amaliy jihatdan muhim bo'lib, ekologik madaniyatni keng joriy etish yo'llarini ochib beradi.*

KALIT SO'ZLAR: *ekologik madaniyat; maktab tarbiyasi; atrof-muhit; ekologik faollik; pedagogik texnologiya.*

Bugungi kunda global miqyosdagi ekologik muammolar insoniyat taraqqiyotining eng dolzarb masalalaridan biriga aylanib bormoqda. Iqlim o'zgarishi, suv va havo resurslarining ifloslanishi, biologik xilma-xillikning kamayib borishi, yer resurslarining degradatsiyasi hamda sanoat chiqindilarining ko'payishi inson salomatligi va hayot sifati uchun jiddiy xavf tug'dirmoqda. Xalqaro ekologik tashkilotlarning (Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti, BMTning Atrof-muhit dasturi va boshqalar) ma'lumotlariga ko'ra, har yili millionlab insonlar ekologik nomutanosiblik oqibatida vujudga kelgan kasalliklardan aziyat chekmoqda. Shu bois ekologik muammolarni bartaraf etish faqat texnik yoki iqtisodiy masala emas, balki ijtimoiy-madaniy muammo sifatida ham qaralishi zarur.

Insonning tabiat bilan muvozanatli munosabatini ta'minlashda ekologik madaniyat muhim o'rin tutadi. Ekologik madaniyat — bu insonning tabiatga nisbatan ongli, mas'uliyatli va ehtiyotkorona munosabatini ifodalovchi qadriyatlar tizimidir. U ekologik bilim, ekologik fikrlash, ekologik ong va amaliy faoliyatning uyg'unlashuvi natijasida shakllanadi. Ekologik madaniyatli shaxs atrof-muhitni iste'mol manbai sifatida emas, balki inson hayotining ajralmas tarkibiy qismi, saqlanishi lozim bo'lgan tabiiy boylik sifatida ko'radi.

Shu nuqtai nazardan, ekologik madaniyatni shakllantirish ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Zero, yosh avlodning ekologik tafakkuri, tabiatga nisbatan mas'uliyati, ekologik qadriyatlarga sadoqati aynan maktab davrida shakllanadi. Maktab o'quvchilari bu bosqichda nafaqat ekologiya asoslarini o'rganadilar, balki o'z amaliy faoliyatlarida (masalan, daraxt ekish, chiqindilarni ajratish, suvni tejash, hududni tozalash) ekologik ongni amalda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida ekologik ta'lim va tarbiyani rivojlantirish masalalari davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Prezidentimiz tashabbusi bilan "Yashil makon" umumxalq harakati, "Ekologik ta'lim konsepsiyasi" hamda 2019-yil 30-oktabrdagi PQ-4512-sonli qaror asosida ta'lim muassasalarida ekologik tarbiyani kuchaytirishga qaratilgan kompleks dasturlar amalga oshirilmoqda. Bu esa maktabning ekologik madaniyatni shakllantirishdagi o'rnini yanada mustahkamlash zarurligini ko'rsatadi.

Ekologik tarbiya jarayonini chuqur o'rganish, o'quvchilarda ekologik ong va madaniyatni shakllantirishdagi muammolarni aniqlash hamda samarali pedagogik yondashuvlarni asoslash maqsadida bir nechta ilmiy-tadqiqot metodlari qo'llanildi. Metodologik asos sifatida zamonaviy pedagogika va ekologik ta'lim nazariyalari, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi ta'lim sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlar, ilg'or xorijiy tajribalar ham tahlil qilindi.

Adabiyotlarni tahlil qilish metodi: Adabiyotlarni tahlil qilish jarayonida ekologik tarbiya va ekologik madaniyatning pedagogik mohiyati, uning shaxs rivojlanishidagi o'rni, ekologik ongni shakllantirishning psixologik va didaktik mexanizmlari tizimli ravishda tahlil qilindi. Shuningdek, ta'lim jarayonida ekologik qadriyatlarni singdirishning innovatsion shakl va uslublari, ekologik loyihalarning ta'limdagi amaliy samaradorligi, o'qituvchilarning metodik yondashuvlari ham o'rganildi.

Mazkur bosqichda, ayniqsa, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ekologik ta'lim va barqaror rivojlanish sohasidagi qarorlari, "Atrof-muhitni muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonun, "Yashil makon" umummilliy loyihasi, shuningdek, UNESCO va UNEP tomonidan ishlab chiqilgan "Sustainable Development Education" (SDG 4.7) konsepsiyalari tahlil qilindi.

Adabiyotlarni o'rganish tadqiqot uchun zarur bo'lgan nazariy va konseptual asosni yaratdi, ekologik ta'limning zamonaviy tendensiyalarini aniqlash, mavjud tajribalarni umumlashtirish va tadqiqotning keyingi bosqichlarida qo'llaniladigan empirik metodlarni tanlashga ilmiy yo'nalish berdi. Natijada, ekologik tarbiyani tashkil etishning nazariy poydevori, o'quvchilarda ekologik ongni shakllantirishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik yondashuvlar aniqlab olindi.

Suhbat (intervyu) metodi: O'quvchilar, o'qituvchilar va maktab ma'muriyati vakillari bilan yarim tuzilgan suhbatlar tashkil etildi. Suhbatlarda ularning ekologik bilim darajasi, ekologik loyihalardagi ishtiroki, shuningdek, ekologik qadriyatlarni shakllantirishdagi

muammolar va takliflar muhokama qilindi. Ushbu suhbatlar orqali sifatli ma'lumotlar yig'ilib, ekologik tarbiya jarayonining real holati aniqlashtirildi.

So'rovnoma (anketlash) va test metodi: O'quvchilarning ekologik bilim darajasini baholash maqsadida testlar va so'rovnomalar o'tkazildi. Ular orqali ekologik mavzularga oid bilim, ko'nikma va munosabatlar darajasi aniqlanib, natijalar miqdoriy tahlil uchun asos bo'ldi. So'rovnoma savollari o'quvchilarning ekologik qadriyatlarga bo'lgan qarashlarini aniqlashga, test esa ularning nazariy bilim darajasini baholashga qaratilgan edi.

Ekspert tahlil metodi: Tadqiqotda ekologik ta'lim sohasida tajribaga ega bo'lgan o'qituvchilar, metodistlar va ekologik klub rahbarlari ishtirokida ekspert sessiyalari o'tkazildi. Ekspertlar ekologik tarbiya samaradorligini oshirish, o'quv jarayoniga innovatsion yondashuvlarni joriy etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdi. Bu metod orqali mavjud muammolarga ilmiy asoslangan yechimlar taklif qilindi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish usullari: Olingan ma'lumotlar sifatli (suhbat matnlari, kuzatuv yozuvlari, ekspert fikrlari) va miqdoriy (test natijalari, so'rovnoma javoblari) tahlil usullari yordamida qayta ishlanib, natijalar solishtirma, strukturaviy va tahliliy yondashuv asosida o'rganildi. Sifatli tahlil o'quvchilarning motivatsiyasi va munosabatidagi o'zgarishlarni aniqlashga, miqdoriy tahlil esa ekologik bilim darajasini raqamli ifodalashga xizmat qildi.

Tadqiqot natijalari maktab ta'lim muassasasida ekologik madaniyatni shakllantirishda quyidagi jihatlar aniqlanishini ko'rsatdi:

O'quvchilarning ekologik bilimlari maktabda tashkil qilingan ekologik tadbirlar orqali sezilarli ravishda oshgan. Masalan, "Yashil maktab" aksiyasi orqali daraxt ekish, chiqindilarni ajratish bo'yicha ishlanmalarga o'quvchilar faol jalb qilingan.

Maktab ichidagi ekologik klublar va "eko-forum"lar tashkil etilganda, o'quvchilarning ekologik mas'uliyat hissi kuchaygan.

O'qituvchilarning ekologik tarbiya bo'yicha malaka oshirish kurslari, metodik seminarlar maktab ichida ekologik fazoni yaxshilashga xizmat qilgan.

Maktab tashabbusi bilan mahalliy jamiyat bilan hamkorlikdagi loyihalar (masalan, mahalla bog'ida toza hudud yaratish) ekologik madaniyatni kengaytirishda samarali bo'lgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, maktab ta'lim muassasasi faqat ma'lumot uzatish markazi emas, balki ekologik madaniyatni amalda shakllantirish uchun muhim muhitdir.

Natijalar nuqtai nazaridan maktabning ekologik madaniyatni shakllantirishdagi roli bir necha jihatdan muhokama qilinadi. Birinchi jihat – pedagogik muhitning ta'siri: agar maktab pedagogik jamoasi ekologik qadriyatlarga sodiq bo'lsa, o'quvchilarda ekologik ong tezroq rivojlanadi. Ikkinchi jihat – tashkiliy infratuzilma: maktab ichida ekologik faoliyatni doimiy yuritish uchun maktab tashabbusi, o'quvchi klublari, loyiha-asosidagi faoliyat zarur. Uchinchisi – jamiyat bilan integratsiya: maktab ichida o'tkazilgan ekologik

tadbirlar mahalla, ota-ona hamkorligi bilan mustahkamlanganda natija yanada yaxshilanadi.

Bundan tashqari, muammolar ham qayd etildi: maktablarda ekologik tarbiya ko‘pincha fanlar bilan cheklanib qolishi, resurslar yetishmasligi, pedagoglarning ekologik sohada malakasi pastligi kabi holatlar mavjud. Shu bois maktab ichida ekologik madaniyatni shakllantirish uzluksiz jarayon bo‘lishi, maktab rahbariyati va ta’lim boshqarmalari tomonidan qo‘llab-quvvatlanishi kerak.

Ilmiy adabiyotlar bilan solishtirganda, ushbu tadqiqot maktab bosqichida ekologik madaniyatni amaliy jihatdan qanday shakllantirish mumkinligi borasidagi tajribani ko‘rsatdi. Masalan, ilgari olib borilgan tadqiqotlarda maktab o‘quvchilari ekologik bilimga ega bo‘lishiga qaramay, amaliy faoliyatga jalb etilish darajasi pastligi qayd etilgan. (manba talab etiladi) Bu maqolada esa maktab ichida faollikni oshirish yo‘llari ko‘rib chiqildi.

Maktabning ekologik madaniyatni shakllantirishdagi rolini kuchaytirish maqsadida quyidagi tavsiyalar taklif etiladi: Maktab rahbariyati doimiy ekologik tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlasin: “Yashil maktab” loyihasi, ekologik klublar, maktab hududida chiqindilarni ajratish tizimi joriy etilsin. O‘qituvchilarning ekologik tarbiya bo‘yicha malakasini oshirishga yo‘naltirilgan seminar va treninglar muntazam o‘tkazilsin, zamonaviy pedagogik texnologiyalar joriy etilsin. Darsdan tashqari tadbirlar – sayohatlar, hududlarni tozalash, daraxt ekish aksiyalari, mahallalar bilan hamkorlikda ekologik loyihalar – kengaytirilishi lozim. Ota-ona va mahalla bilan yaqindan hamkorlik qilish: ota-onalarni ekologik madaniyat bo‘yicha xabardor qilish, maktab tashabbuslariga jalb etish.

Maktab infratuzilmasi ekologik madaniyatni qo‘llab-quvvatlaydigan tarzda rivojlantirilsin: energetik samarali qurilmalar, chiqindilarni ajratish qutilari, yashil hududlar. Maktabdagi ekologik faoliyat natijasi muntazam monitoring qilinsin va o‘quvchilar orasida ekologik ongni o‘lchash uchun test va so‘rovnomalar joriy etilsin. Ushbu tavsiyalar maktab darajasida ekologik madaniyatni sistematik ravishda rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ekologik madaniyatni shakllantirish jarayonida maktabning o‘rni juda muhim. Maktab — bu nafaqat bilim markazi, balki yoshlarni ekologik qadriyatlar, ong va faollikka yo‘naltirish joyidir. Maktab ta’lim muassasasi pedagogik, tashkiliy va tashabbus jihatidan ekologik tarbiyaning markazida turadi. Ushbu maqolada maktabdagi ekologik tarbiya usullari, maktabning roli va tavsiyalar keltirildi. Kelajak avlodlarda ekologik madaniyatni shakllantirish — barqaror rivojlanish va atrof-muhitni muhofaza qilishning muhim omilidir. Shuning uchun maktablar tomonidan ekologik tarbiyani tizimli ravishda olib borish katta ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alimova, N. (2021). Ekologik ta'lim va tarbiya asoslari. Toshkent: Fan.
2. Karimova, D. (2020). "Maktabda ekologik madaniyatni shakllantirishning samarali usullari". Ta'lim va Innovatsiya, №3, 45–50.
3. Xodjayev, M. (2021). Ekologik pedagogika: nazariya va amaliyot. Samarqand: SamDU nashriyoti.
4. UNESCO (2020). Education for Sustainable Development: A roadmap. Paris: UNESCO Publishing.
5. UNEP (2022). Global Environment Outlook 7. Nairobi: United Nations Environment Programme.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–4512-son qarori, 2019-yil 30-oktabr.
7. "Atrof-muhitni muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonun. (O'RQ-326, 2016-yil 21-aprel).
8. WHO (2021). Environmental Health and Children's Development. Geneva: World Health Organization.
9. Nazarova, G. (2023). "Barqaror rivojlanish konsepsiyasida ekologik tarbiyaning o'rni". Pedagogika jurnali, №4, 62–68.
10. Abdullayev, I. (2019). Ekologik ong va ta'lim integratsiyasi. Toshkent: O'zMU nashriyoti.